

UDK 811.163.42(091)
Pregledni članak
Primljen 1. 3. 2010.
Prihvaćen za tisak 15. 3. 2011.

IVAN BRLIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Područni centar Gospić
Trg Stjepana Radića 4/1, HR-53 000 Gospić
ivan.brlic@pilar.hr

LIČKI JEZIKOSLOVCI KAO DIO HRVATSKOGA KULTURNOGA IDENITETA

*Po jeziku narodi gospoduju,
a kad im ga oduzmu – sluguju.*

Fran Kurelac

Hrvatska regija Lika danas je zbog prirodnih resursa prepoznata u prvom redu kao turističko odredište, dok se njezinim kulturnim i povijesnim obilježjima posvećuje nedovoljno pozornosti i stavlja ih se na marginu svakodnevnih događaja. Kada se govori o kulturnim i znanstvenim aspektima toga kraja, prva su asocijacija Nikola Tesla, Ante Starčević, grad Senj te prva hrvatska tiskara, a gotovo se i ne zna da iz Like potječu i dvojica iznimnih jezikoslovca – pop Šime Starčević i Fran Kurelac.

Šime Starčević (Klanac, 1784 – Karlobag, 1859) autor je prve gramatike hrvatskoga jezika pisane na hrvatskom jeziku *Nova ricsoslovica iliricska: vojničkoj mladosti krajicsnoj poklonjena*. Fran Kurelac (Bruvno, 1811 – Zagreb, 1874) poznati je književnik i filolog te osnivač riječke filološke škole. Iako različitih jezičnih koncepcija, ti su lički jezikoslovci, a dijelom i Ante Starčević (Veliki Žitnik, 1823 – Zagreb, 1896), zadužili i regionalnu i cjelokupnu hrvatsku povijest i jezikoslovlje.

Svrha je rada znanstvenoj zajednici predstaviti dosad nepoznate činjenice iz života ličkih jezikoslovaca, a sve kako bi se vrednovale osobe koje su svojim

djelovanjem pridonijele razvoju jezika kao osnovnoga pokazatelja identiteta jednoga naroda.

Ključne riječi: Ante Starčević, Fran Kurelac, identitet, Lika, Šime Starčević

Uvod

Posljednjih desetljeća, s akceleracijom od početka devedesetih godina, u naglom je porastu interes za istraživanje i (re)afirmaciju kulturnih identiteta – kako nacionalnih, tako i regionalnih, odnosno lokalnih (Kalanj 2005: 63).

Kao rezultat kumulativnoga utjecaja više različitih čimbenika, Lika je jedan od ponajboljih primjera slabljenja regionalnoga identiteta u Hrvatskoj od početka devedesetih godina 20. stoljeća. Naslijeđenim uzrocima (heterogenoj zajednici, zaostajanju u regionalnom razvoju Republike, depopulaciji s tendencijom demografskoga izumiranja i s tim povezanom rijetkom naseljenošću i razvijenošću institucija) treba dodati razorne učinke Domovinskoga rata koji su također utjecali na strukturu naseljenosti, posebice na promjenu etničkoga sastava stanovništva. Nabrojene nepovoljne okolnosti potkrjepljuju tezu da će se rastakanje društvene kohezije i kulturne autentičnosti ne samo nastaviti nego i intenzivirati (Pejnović 2009: 48).

Takvo stanje i razvojne tendencije zahtijevaju detaljnije i sveobuhvatno razmatranje regionalnoga identiteta Like kako bi se zaštitio i po mogućnosti reafirmirao. Jedna od reafirmativnih metoda obogaćivanja hrvatskoga kulturnoga identiteta jest predstavljanje kulturne i jezične autentičnosti Like.

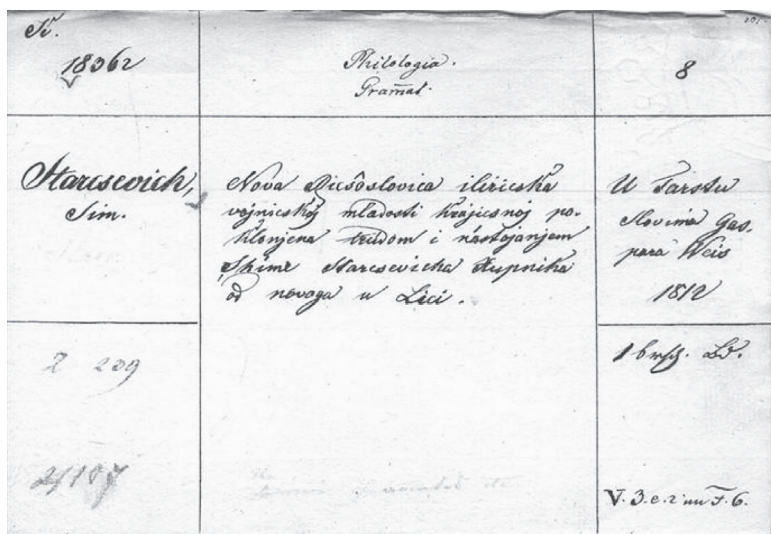
Jezik je jedna od bitnih sastavnica identiteta svakoga čovjeka i naroda – pritom se ponajprije misli na materinski jezik. Nacionalnomu identitetu pripada identitet standardnoga jezika.

U Lici su dva narječja: štokavsko i čakavsko. No, štokavskim govorom govore i lički Srbi pa se slika narodnoga jezika u Lici bolje može razumjeti uvidom u dijalekte od kojih se sastoji štokavsko narječje. Današnje se stanovništvo služi uglavnom trima tradicionalnim dijalektima: zapadnim, istočnohercegovačko-krajiškim i srednjočakavskim. Još nepoznati i neistraženi su govori doseljenika iz Bosne koji bi u znatnom broju mogli pripadati štokavskom istočnobosanskomu dijalektu (Bežen 2009: 88).

Šime Starčević, Fran Kurelac i Ante Starčević trojica su hrvatskih jezikoslovnih mislilaca iz Like koji su, služeći se svim trima dijalektima, u različitim povijesnim okolnostima obilježili hrvatsko jezikoslovlje.

Šime Starčević¹

Potomak je stare ličko-bunjevačke obitelji Starčević, iz koje potječe široj javnosti najpoznatiji član Ante Starčević, kojemu je Šime bio stric i životni mentor. Rođen je u Žitniku pokraj Gospića 18. travnja 1784. Osnovnu školu i gimnaziju pohađao je u Varaždinu. Studirao je filozofiju u Zagrebu i Grazu, a bogosloviju u Senju, gdje je 1808. zaređen za svećenika. Znao je latinski, talijanski, njemački i francuski, a bio je i dobar poznavatelj hrvatske i glagoljske književnosti. Šime je bio vrlo učen svećenik. Iz njegovih osobnih dokumenata vidimo da je u studenome 1808. godine, odlukom Senjsko-modruškoga ordinarijata, postavljen za župnika u Novom. Istodobno obavlja dužnost kapelana u obližnjem Gospiću u kojem je, prema još uvijek znanstveno neutemeljenim izvorima, sreo maršala Frédérica Marmonta. Upravo je taj susret Starčeviću otvorio vrata u novo područje djelovanja – u jezikoslov-

Slika 1. Šime Starčević, Narodna in univerzitetna knjižnica – katalog 1774–1947.

¹ O životu i ponajprije jezikoslovnom djelovanju popa Šime Starčevića pisali su mnogi povjesničari i jezikoslovci. O posebnostima Starčevićeva naglasnoga sustava pisao je Anić (1968: 114–121), a o gramatičkim rješenjima Brlobaš (2005) i Hudeček (2006). Starčevićev doprinos hrvatskomu jeziku također objašnjava Bežen (2002). Nešto o životu i povijesnim okolnostima u kojima je djelovao kao svećenik i jezikoslovac donose Derossi (1997), Vince (1973) i Pejnović (1940). O doprinosu dviju Starčevićevih gramatika hrvatskomu jezikoslovlju pisale su Stolac (2003) i Tafra (2002). Više o popisu djela Šime Starčevića, kao i o dosadašnjim bavljenjima o Šimi Starčeviću, vidi u pogovoru Starčevićeva *Ričoslovlja* koje je priredio Ante Selak (Starčević, Šime. 2009. *Ričoslovlje*. Priredio i pogovorom popratio Ante Selak. Zagreb: Pergamena).

lje.² Tako će svećenik Šime Starčević ubrzo postati jedan od najvećih hrvatskih jezikoslovaca 19. stoljeća. Nastavit će obavljati Božju službu, i to u Novome, u Udbini (od 1812. do 1815. godine) te na kraju u Karlobagu gdje je djelovao do smrti 14. svibnja 1859.³ U samo godinu dana napisao je i objavio dvije gramatike – *Nova riscoslovica iliricska : vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena / trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici* te *Nova ricsoslovica iliricsko-francezka: na potribovanje vojnicsoe mladosti iliricskih darxavah / Mozin : prinesena po Shimi Starcsevichu xupniku od Novoga u Lici* Starčevićeva je *Nova riscoslovica iliricska* “prva gramatika hrvatskoga jezika pisana hrvatskim jezikom” (Tafra 1993: 18), temelji se na ličkim ikavskim štokavskim govorima te je kao takva jedinstvena u hrvatskom jezikoslovlju. Riječ je o gramatici s obilježjima kontinuiteta ikavske književne tradicije koja se zasniva na ličkom govoru. Starčević je pripadao Kuzmanićevo zadarskomu književnojezičnomu krugu koji se ustrajno zauzimao za ikavicu kao jedini i najprošireniji hrvatski govor. Taj se govor, kako i Starčević spominje, “koristi po najvećoj strani naše Dalmacije, nego i po Bosni i po Vojničkoj krajini i Slavoniji” (*Glasnik dalmatinski*, br. 46). Iste godine izdao je drugu gramatiku pod naslovom *Mozin Nova ricsoslovica iliricsko-franceska*, prvu gramatiku francuskoga jezika pisanu na hrvatskom jeziku. Bila je osmišljena kao praktičan priručnik za mlade časnike koje žele naučiti francuski. Obje su njegove gramatike napisane na nagovor maršala Augusta Marmonta, u doba Napoleonove Ilirije, kada je Šime Starčević, uz Joakima Stullija i Francesca Appendinija, bio najistaknutija osoba na književnom planu. Naime, Starčevićeva je gramatika bila prvi pokušaj da se jezik kodificira na osnovi štokavskoga dijalekta, dakle prije nego što će to učiniti Vuk Karadžić. Starčević je također prvi razlikovao četiri novoštokavska naglasaka te su njegova rješenja i danas od velike koristi u rješavanju problema akcenta sadašnjega hrvatskoga jezika (Anić 1967–1968: 121). Šime Starčević je bio velik protivnik Gajeva slovoписа, iako je u prvom broju Gajevih *Novina horvatskih* izišao njegov izvještaj o brodolomu karlobaških

² “Napoleonov general Marmont upozna ga kao odlučna i sposobna čovjeka u prigodi, kad pop Šime ne dade mu, da oskrvne gospićke crkve. Kada je naime Marmont došao s vojskom u Gospić, htio je konje i vojnike smjestiti u crkvu, a pop Šime odlučno se opre tomu i oslovi ga klasično na francuskom jeziku. Marmont se začuđi, odakle tomu čovjeku u zabitnom ličkom kraju tako poznavanje francuskoga jezika i tolika inteligencija? S njim se uputi u razgovor i dobro ga upozna. To se generalu tako svidjelo, da ga je pozvao u Ljubljanu za urednika službenog lista *Telegraphe officiel des provinces illiriennes*” (Vince 1973: 159).

³ U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u fondu *Zbirka rukopisa i starih knjiga* pod signaturom R5527 nalaze se osobni dokumenti Šime Starčevića. Riječ je o šest zasebnih dokumenata pisanih na latinskom jeziku u kojima možemo kronološki pratiti Šimino župnikovanje u Lici. Peti dokument, za razliku od ostalih, osobito je zanimljiv jer u njemu Šime Starčević, spominjući svoja gramatička ostvarenja, moli za publiciranje spomenutih djela.

ribara (*Novine horvatske*, tečaj I, 6. prosinca 1835, br. 1, str. 2).⁴ Uglavnom zbog međusobno suprostavljenih pravopisnih rješenja za hrvatski jezik Šime Starčević se nije više obraćao Ljudevitu Gaju, štoviše, suprostavljanja su se intenzivirala. Tako u Gajevoj *Danici ilirskoj* iz 1841. godine u nepotpisanom članku *Ilirsko-dalmatinsko jezikoslovlje*, autor (prema svemu sudeći dalmatinski jezikoslovac Gajeva pravopisnoga usmjerenja) iznosi podatak o Starčevićевой gramatici.⁵ Autor članka piše: “N. Starčević: *Nuova grammatica illirica*. Trieste. 1812.” Riječ je prije o namjernom nego o slučajnom propustu. Naime, jezikoslovcu iz Karlobaga ime je Šime te je u tom slučaju inicijal Š., a nikako N. Također, Šime Starčević je, kao što je već spomenuto, autor prve hrvatske gramatike napisane hrvatskim, a ne talijanskim jezikom kako navodi autor u *Danici*. Nameće se pitanje je li je ta pogreška uistinu *lapsus calami* ili je, što bi u ovom slučaju bilo izglednije, riječ o svojevrsnim sukobima na relaciji Zadar – Zagreb, tj. o sukobima između Kuzmanićeva i Gajeva kruga. Taj je podatak sigurno zanimljiv i možemo ustvrditi da je na neki način pokazatelj nedovoljnoga poznavanja Starčevićeva jezikoslovnoga djelovanja, ali i njegova namjernoga marginaliziranja. Isto tako, autor u prvom dijelu članka izravno optužuje *zadrte* dalmatinske jezikoslovce poput Šime Starčevića te za njih piše: “nu ima i takovih (žali Bože veći dio!), koi premda znaju, i vide svojima očima ovaj jednako trajući nered u slovopisu, premda neki pripoznaju pervenstvo novoilirskoj ortografii; nu ipak ostaju pri starom taliansko-latinskome kerpežu. Video meliora proboque deteriora sequor!” (Iako znaju koji je pravi put, slijede najteži; nap. I. B.) (*Danica ilirska*, 13. ožujka 1841, br. 11, str. 42). Starčević je svoje mišljenje o pravopisu koji je, prema njegovu mišljenju, bio jedini ispravan dao kao suradnik u Kuzmanićevoj⁶ *Zori dalmatinskoj* u članku *Meni se čini* (prenešenje iz Nimackoga), u kojem piše da “učeni Nimci govore, da su njihovi praotci zlo učinili, kada su okrugla slova latinska razchošili. *Meni se čini*, da oni pravo sude”, a za Gajeve učenike ističe: “*Meni se čini*, da bi oni ovako mogli i u napridak dobro pisati bez šiljakah, i bez rogovah. Nikoji Sudo-Savo-Dravci misle, da je novi rogati versopis jedini *Pravopis*. *Meni se čini*, da se oni varaju” (*Zora dalmatinska*, 5. kolovoza 1844, br. 32). Posebno je zanimljiva

⁴ U fondu Zbirke NSK pronašao sam pismo Šime Starčevića poslano 27. prosinca 1834. Ljudevitu Gaju. Napisano je na latinskom jeziku (sic!). U njemu Šime moli Gaju da mu se objave izvještaji o brodolomu te ga uz dobre želje u novoj godini, srdačno pozdravlja.

⁵ *Danica ilirska*, 13. III. 1841, br. 11, str. 41–42, 30. III. 1841, br. 12, str. 45–48; 27. III. 1841, br. 13, str. 49–52.

⁶ Važno je spomenuti da su radovi Šime Starčevića izlazili isključivo u razdoblju kada je urednik *Zore dalmatinske* bio njegov prijatelj i jezični istomišljenik Ante Kuzmanić. Kada je 1849. Kuzmanić preuzeo uredništvo *Glasnika dalmatinskoga*, Šime Starčević u tom listu postaje jedan od najvažnijih suradnika.

poslanica koju je Šime Starčević uputio Ani Vidović, tadašnjoj suradnici u *Zori dalmatinskoj* koja se služila Gajevim slovopisom.⁷ U poslanici koju piše lička pastirica Stana Gledović zrcali se Šimina rodna Lika, iskonska i pobožna te mudra i sirova.⁸ Lička pastirica poziva dalmatinsku u ilirsko kolo, ali vrlo slikovito i metaforički upozorava svoju *sestricu* na opasnosti od *sutlo-savsko-dravskih nimačkih novotorija*.⁹ I u *Zori dalmatinskoj* pisao je Starčević članke religiozne tematike, potvrđujući se time kao vrlo učen i krepostan svećenik.¹⁰ Osim spomenutih gramatika i suradništva u zadarskim časopsima Šime Starčević napisao je *Homilije* i *Put Križa Isukàrstova*, djela religiozne tematike. Iz navedenoga se primjećuje Šimina neraskidiva veza bogatoga znanstvenoga djelovanja i predanosti Božjoj službi.

Također je važna njegova privrženost ličkomu stanovništvu, posebice žiteljima Karlobaga u kojem je župnikovao više od četrdeset godina. Tako je u istraživanju o tzv. *Kukuljevićevim anketarima* iz 1850. godine u tadašnjoj Ličkoj pukovniji, koje su proveli Marko Rimac i Vlatka Leskovec, otkriveno da je jedan od anketara bio i pop Šime Starčević.¹¹ U anketi koju je detaljno napisao za svoju župu u Karlobagu, ističe se njegov prepoznatljiv jezik koji je naknadno korigirao Mirko Bogović. Tako za jezik kojim se koriste stanovnici Starčević bilježi: “czisto Horvatski”. Taj podatak Bogović križa i stavlja “svi štokavski”. Iz toga izlazi da Šime Starčević 1850. godine i dalje piše štokavskom ikavicom koju naziva hrvatskim jezikom te tako ističe dosljednost kao glavno obilježje ličkih jezikoslovaca.

⁷ Poslanice Licke Pastirice Stane Gledovich iz Rudaicah Na Dalmatinsku Pismaricu Anu Vidovich od Shibenika- O nashem Knjixestvu, i Narodu, o Narodnosti, i jedinstvu (NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčević, Šime, R 3752). Rad je tiskan u *Zori dalmatinskoj*, br. 3, 1846, str. 353.

⁸ Opisujući razočaranje koje je doživio u vezi s *Danicom ilirskom*, Šime Starčević opisuje ličke žene: “Stare xene po Liki i po Kerbavi to jedino njoj (*Danici ilirskoj*, I. B.) za zlo uzimlju, shto na svakom skoro listu obicsajno iz pocsetka postavlja pismice, koje ili od ljubavi u putenom zaneshenju, i vitrenosti ili od nikoga pravo neiztomacsenoga jednistva govore; drugo shto iz Nimačkih Romanah preneshenja za mladex pogibelne ljubavi nedokuhano, i neosoljeno izdaje; treche: shto malo kada ima nauka od chudorednosti, brez koje u narodu i u domovini ne moxe ni malo ni veliko dobro biti” (NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčević, Šime, R 3752).

⁹ Starčević u poslanici moli Boga da pomogne zagrebačkoj i zadarskoj filološkoj školi: “Koj svaka moxesh, dignu njihovu slipochu, i nashu slabochu” (isto).

¹⁰ O Šimi Starčeviću kao suradniku u *Zori dalmatinskoj* u razdoblju kada je urednik bio njegov veliki prijatelj Ante Kuzmanić vidi Samardžija 2009. i Derossi 1995.

¹¹ Marko Rimac i Vlatka Leskovic: *Šime Starčević i ostali svećenici Ličke pukovnije kao Kukuljevićevi anketari 1850. godine* – Pripreme za prvi statističko-etnografsko-topografski opis hrvatskih zemalja, izlaganje sa znanstvenoga skupa “Šime Starčević: suvremeni pogled na njegov život i djelo” održanoga u Gospiću 22. svibnja 2009.

Fran Kurelac¹²

Hrvatski je jezikoslovac i pedagog. Rođen u Bruvnu 14. siječnja 1811. u Lici, gdje mu je otac služio kao časnik u tadašnjoj Ličkoj pukovnici. Fran je pučku školu pohađao u Švarči, a završio u Rakovcu u kojem je pohađao i dva razreda gimnazije. Školovanje je nastavio u Grazu i Zagrebu gdje je završio studij filologije. Godine 1832. odlazi u Beč i u njem uz slavenske jezike uči francuski i talijanski. Tamo je upoznao svoje životne uzore – Ljudevita Gaja i Vuka Karadžića (Japunčić 1911: 9). Nakon što se profilirao kao intelektualac europskoga formata odlazi u Rijeku, gdje je predavao u gimnaziji i gdje je utemeljio riječku filološku školu.¹³ Bio je cijenjen stilist, vrstan govornik, zaljubljenik u svoj hrvatski narod i jezik kojemu je posvetio cijeli život. Putujući po slavenskom jugu napisao je uspješna književna ostvarenja, među ostalim: *Fluminensia ili koječega na Rěci*, *Runje i pahuljice: pēsni porugljive i pastirske ponajveć dubrovačke*, *Mulj govora nespretna i nepodobna nanešen na obale našega jezika ili o barbarismi*. Poput Šime Starčevića bio je suradnik u *Zori dalmatinskoj* u kojoj mu je 17. travnja 1848. bio objavljen prvi javni rad (Vidaković 1996: 49). U proglasu pod naslovom *Zori dalmatinskoj – rodu dalmatinskom* Kurelac poziva na zajedništvo svih Hrvata: “Dosad su bila nanizana ta tri sladka imena hervatska, slavenska i dalmatinska nanizana u knjigah i na hartiji, ali sada valja da budemo jedno srce jedna duša!” (*Zora dalmatinska*, 17. lipnja 1848, br. 16, str. 63).

Slika 2. Fran Kurelac

¹² Fran Kurelac je često bio predmet istraživanja. Već su ga za života smatrali najvećim učiteljem hrvatskoga jezika. Navodim samo kronološki izbor iz bibliografije o utemeljitelju riječke filološke škole: Drechsler 1915, Breyer 1939, Vince 1968, Zalokar 1995, Turk 1989–1990, Šicel 1996a, Pranjković (prir.) 1999, Pranjković 2003, Podgorac 2006. i Stolac 2006.

¹³ Fran Kurelac je kao učitelj, pedagog i utemeljitelj riječke filološke škole bio iznimno cijenjen, ponajprije su ga poštovali učenici. U svojem pismu Ivanu Fiaminu učitelj Kurelac suptilno pokazuje životnu radost poučavanja i obogaćivanja hrvatskoga jezika. Tako on učenika moli: “Piši sinko i razveseli tvoga učitelja, kojem pisma od svojih učenikov najslavlja su kaplja njegovoj čaši” (NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Kurelac, Fran – korespodencija – pismo Ivanu Fiaminu, 28. veljače 1858, R 6824a).

Svoja je djela često potpisivao starinom *Ogulinac rodом iz Bruvna na Krbavi*, što također upućuje na svojevrsni otpor prema već tada istaknutomu negativnomu poimanju ličkoga čovjeka i kraja. Istodobno je u pismima svojemu najmilijemu učeniku Budi Budisavljeviću uvijek s ponosom isticao svoje ličke korijene.¹⁴ Kao što Šime Starčević nije podnosio ilirce, tako Kurelac nije priznavao zagrebačku filološku školu. Jedan od nositelja te škole, Adolfo Veber Tkalčević¹⁵, s kojim je Kurelac bio u trajnom sukobu, napisao je: “Utemeljio riječku školu koja je imala u našu knjigu uvesti novi njegov jezik, sastavljen od sva tri narječja: čakavskog, kajkavskoga i štokavskoga. Kurelčev je jezik sličan oštru nožu: jak na jeziku muž dobro će se poslužiti na svoju korist, ali slabo će se dijete grdno porezati. Dokazivaše svoje stvari u obće temeljito, al i pretjerivaše često: rad mu nije sistematičan, već kako mu je što na pameti palo. Prevadjajući nije bio sretan, jer je više pazio na čistoću hrvatskoga jezika, nego li na smisao izvornika.¹⁶ Politikom se nije mnogo bavio, ali kad mu se je pridesila prilika, zastupao je politiku čisto hrvatsku, naobziruć se nimalo na susjedne narode. Kurelac, nije spadao medju one ljude, koji znanosti neumiju pomiriti s vjerom, djela su mu puna nabožnih načelah i primjetabah. U privatnom je životu bio milosrdan i mukotrpan, al i tužaljiv prieko mjere i bez razloga. Najveća mu je mana bila bezobzirnost, kojom je više putah uvriedio i najveće svoje dobrotvore, pa je često pored toga i stradao. Nu ako se njegove vrline prispodobu s njegovimi manami, svakako je bio slavan umnik i vriedan, da ga sav narod sa zahvalanošću spominje i vidimi spomenici oživili” (Narodne novine, Zagreb, 14. studenoga 1874, br. 261).

Iz navedenoga izlazi kako su Kurelca poštovali i najljući protivnici, ali su često isticali i njegovu tvrdoglavost u jezičnim rješenjima zbog koje su ga napustili i njegovi učenici iz riječke filološke škole. U pismu učeniku Budi Budisavljeviću Kurelac piše: “I Dežmana mi pozdravi. Drago mi je, što je mudrijaše zastidio, nu mi je žao i to kruto, što se u pisanju od mojega pravila odvrkao, a tako mi po prilici i Pilepić sada učini, a Derenčin već učinio jest. Nisam dakle ni jednoga Rččanina na svoju ruku dobio, a pisarija se moja

¹⁴ Fran Kurelac bio je veliki uzor i učitelj poznatomu ličkomu književniku i političaru Budi Budisavljeviću (Bjelopolje kod Korenice, 17. siječnja 1843 – Zagreb, 22. siječnja 1919). Slikovito ga je nazivao *moja lička ovčica*. Više o književnom razumjevanju B. Budisavljevića: Čubrilo 1990.

¹⁵ U jednoj od čestih jezičnih polemika koje je vodio s A. Veberom (Bakar, 15. svibnja 1825 – Zagreb, 6. kolovoza 1889), Fran Kurelac poručuje: “Jest, brate al ne znaš ti, koja sam je štetna tver u rajskih lugova jezika novoga.” Više o životu Adolfa Vebera Tkalčevića i njegovim polemikama s Franom Kurelcem vidi Pranjkić 1993.

¹⁶ Poput Šime Starčevića nije podnosio tuđice.

Rěčkom školom prozvala. Tolika je sila otvora, jedan put u žile napuštenâ! Za koje lěto bude mi mořebit i nad tobom jadikovat, i onda mi bude žao, čto sam ikada živio” (Budisavljević 1904: 13).

Iako je beskompromisno tvrdio da je hrvatski jezik u čvrsto povezan s jezicima kojima se služe Srbi, Bosanci, Crnogorci, pa čak i Bugari, ustrajno je branio i veličao hrvatska povijesna prava. Kada je jedan od njegovih jezikoslovnih uzora – Vuk Karadžić u svojem djelu napisao da u Boki žive Srbi, Kurelac je u svojoj *Flumensiji* zapisao: “Ako Vuk veli da po Boki ima trideset tisuć sve pravijeh Srba, kakovi i gdje biti mogu to mi je drago čuti, er vidju, da je Srbijem i Hrvatom po tolikom jedinstvu razlika jedna knjiga dosudjena; nu mi je uza to reći, da Dubrovnika, Boke i Crne Gore za Srblje priznati ne mogu.” Kurelac također, vjerojatno pod utjecajem *Ljetopisa popa Dukljanina*, zaključuje “da je Crna Gora u korěnu svom pravi pravcati Hrvat, onako nam jezik izgovarajući, kako i Brinjani, Hrvati ako ikada koji” (Kurelac 1862: 218). Tako je i Fran Kurelac, uz Antu i Šimu Starčevića, zagovornik “Vitezovićeva kroatizma” koji je sveprisutan u ličkom intelektualnom svijetu.

Fran Kurelac bio je čovjek širokoga znanja iz povijesti jezika te mu je bilo jako važno putovati i pisati, širiti horizonte i otvarati nove vidike kako bi osvijestio hrvatski etnički korpus. Središnji *modus vivendi* bila mu je i ostala knjiga. Bio je angažirani intelektualac koji je živio svoju odgojnu, obrazovnu-filologijsku, svjetonazorsku svakodnevicu na rubu boemije i neimaštine, unutar dvostrukoga europskoga identiteta: humanističkoga i kolonizatorskoga istodobno (Bačić-Karković i Srdoč-Konestra 1996: 44).

Njegov je jezik nešto sasvim zasebno u jezičnim previranjima 19. st. u Hrvatskoj, a rezultat je njegova straha od gubitka jezične tradicije i jezičnoga bogatstva koje se stoljećima gomilalo u bogatoj hrvatskoj književnosti. Njegovi pogledi na zadaću književnoga jezika, koliko god bili dobronamjerni i bliski ideolozima slavenstva, za hrvatske su potrebe ipak bili preširoki, znatno širi i od nazora zagrebačke filološke škole (Vince 1968: 226). Tijekom djelovanja u Rijeci stvara poseban arhaični način pisanja koji se podosta razlikuje od jezika zagrebačke filološke škole, zadarskoga kruga¹⁷ i vukovaca.¹⁸ Tako je Kurelac, ne držeći se čvrstih i stalnih jezičnih pravila, stvorio umjetan jezik nastojeći da se u njemu očituju njegovi slavenski vidici i estetsko-stilistički nazori. Takva slika jezika, koja u cijelosti obuhvaća knji-

¹⁷ O važnosti djelovanja zadarskoga kruga u hrvatskoj povijesti vidi Vince 1998.

¹⁸ Zlatko Vince u članku *Filološke škole 19. stoljeća u razvoju hrvatskoga književnoga jezika* objašnjava povijesne okolnosti koje su dovele do nastanka triju filoloških škola. Posebno se zadržava na zadarskoj školi u kojoj su lički jezikoslovci imali važnu ulogu.

ževnost južnih Slavena, nije bila prepoznata u tadašnjim hrvatskim jezikoslovnim krugovima, ponajprije zbog njegove tvrdoglavosti i dosljednosti.

Kurelčev jezik možemo shvatiti tek ako u obzir uzmemo sve navedene elemente te u njihovoj koherenciji prepoznamo unutarnje jedinstvo. Zato Kurelac, baš poput Šime Starčevića, utjelovljuje već spomenutu karakteristiku ličkoga mentaliteta.

Bezobzirnost, tvrdoglavost i dosljednost odlike su koje ne zaobilaze ni ličkoga jezikoslovca Antu Starčevića.

Ante Starčević¹⁹

Rođen je 23. svibnja 1823. u Velikom Žitniku kod Gospića u ličkoj-bunjevačkoj obitelji. Proveo je, kao i većina njegovih vršnjaka, vrlo mukotrpno djetinjstvo te je kasnije često spominjao Liku kao kraj gdje ljudi provode surov graničarski život. Nakon osnovne škole koju je pohađao u obližnjem Klancu, Ante Starčević na nagovor strica Šime odlazi u Zagreb u kojem završi gimnaziju. Kao iznimno darovit i marljiv student bogoslovije odlazi u Peštu gdje je u dvadeset i trećoj godini bio promoviran u doktora filozofije (Petrinović 1999: 28). Iako ga hrvatska historiografija zna isključivo kao političara i utemeljitelja Stranke prava, Ante Starčević je pisao o jeziku, a osobito je impresivna njegova književna djelatnost. Njegov iznimno bogat književni opus sadržava rasprave, knjige, saborske i druge govore te novinske članke. Kao veliki pristaša ilirizma javlja se 1845. godine s neopetrarkističkim pjesmama u Gajevoj *Danici*. U njima se ističe neizmjeran ljubav prema ženi i domovini (Brešić 1997: 138). Kao i njegov stric Šime Starčević te Fran Kurelac, Ante Starčević je bio suradnik u Kuzmanićevoj *Zori dalmatinskoj*, ali se javlja samo početkom 1846.²⁰ Imao je vrlo dobre odnose s Antom Kuzmanićem²¹ koji je zajedno sa Šimom Starčevićem stvorio te-

¹⁹ Više o književnom i jezikoslovnom djelovanju Ante Starčevića pišu Milanja 1996, Moguš 1996, Šicel 1996b, Derossi 1996, Holjevac 1999, Bratanić 1996. Starčevićeva biografija opisana je u radovima: Binički 1900, Šegvić 1911, Kumičić 1996, Petrinović 1999, Bežen i Mataija 2009, Pavešković 2005. Literaturu o Anti Starčeviću vidi u: Matičević 1996.

²⁰ Starčević se u *Zori dalmatinskoj* javlja vjerojatno na nagovor strica Šime Starčevića i to dvama člancima: Ličanin Zori dalmatinskoj (*Zora dalmatinska*, br. 1, 5. siječnja 1846) i Podertini Solina (*Zora dalmatinska*, 12. I. 1846, br. 2). Više o suradništvu u *Zori dalmatinskoj* vidi Diklić, Marjan. 1995. Mladi Ante Starčević i Zora dalmatinska. *Zadarska smotra*, 3–4: 95–106.

²¹ O Anti Kuzmaniću u njegovu otporu prema Gajevoj grafiji vidi Vince, Zlatko. 1993. Ante Kuzmanić (1807–1879), u: *Portreti hrvatskih jezikoslovaca*, 43–50). Zanimljivo je da u spomenutom djelu nema portreta ličkih jezikoslovaca.

melje budućih ideloloških postavki Ante Starčevića, a to je pravo Hrvatske na neovisnost – *kroatizam*. Ponajprije zbog djelovanja u Zagrebu, tada već glavnom gradu Hrvatske, te početnoga oduševljenja ilirskim pokretom, Starčević nije upotrebljavao jezik zadarske filološke škole, nego je pisao u duhu preporodne zagrebačke filološke škole. Nekoliko godina poslije, nakon što se potpuno razočarao u ilirskim prvacima, piše u riječkom *Nevenu* putopisnu crticu. U tekstu koji piše pobratimu D. M.-u iskazuje razočaranje ilirskim pokretom te opisuje svoje prave karakteristike: “Ti znaš, da se ovakovi ljudi, kao što sam ja, vazda muče bez koristi, ovakovi ljudi vazda drugačie govore, a drugačie rade” (*Neven*, 4. ožujka. 1852, br. 10, str. 157).

Slika 3. Spomen-dom Ante Starčević – Veliki Žitnik

Autor je svoju književnu djelatnost usmjerio i na rodnu Liku. Tako je njegov igrokaz *Selski prorok* najdojmljiviji opis ličkoga seoskoga i vojničkoga svijeta.²² Također nešto više o ličkom mentalitetu piše u *Zori dalmatinskoj* u tekstu pod naslovom *Nešto o pirnih običajih u Lici*.²³ Spomenuli smo kako se koristio drugačijim slovopisom nego Šime Starčević i Fran Kurelac. Godina 1850. posebno je važna u Starčevićevu životu jer tada bukvalno mijenja svoj način pisanja. Naime, nakon Bečkoga dogovora prema kojem su Hrvati i Srbi jedan narod koji treba imati jedan književni jezik na ijekavskoj dijalektnoj osnovici, Ante Starčević iz protivštine Vuku Karadžiću počinje odjedanput

²² *Selski prorok*. Igrokaz. 1852. NSK. Zbirka rukopisa i starih knjiga. R 5816.

²³ Ovaj je tekst pod pseudonimom A. V. Rastevčić objavio u: *Zora dalmatinska*, god. II, 10. II. 1845, br. 45, 356–357; 17. II. 1845, br. 46, 363–365; 24. II. 1845, br. 47, 372–374.

pisati ekavicom (prema uzoru na kajkavski), pisanjem slogotvornoga /r/ dvo-slovom *er*, te tako ga i izgovarajući (Moguš 1996a: 145). Starčevićovo prvo djelo pisano ekavicom jest *Razvod istrianski* iz iste godine. Ante Starčević je u cjelokupnom radu dosljedno zagovarao hrvatsku tronarječnu tradiciju.

Lički jezikoslovci: središnji element ličkoga identiteta

Lika obiluje različitostima kao ni jedna druga hrvatska regija. Ona je stoljećima mijenjala populaciju, bila je kolijevka države, pa naglo opustošena i raseljavana, sličila je bojištu poslije bitke, stalno se nalazeći na tromeđi.²⁴ Nekada čakavsko stanovništvo krajem osmanske vladavine u 17. stoljeću izmiješano je s najrazličitijim dinarskim rodovima (Bunjevcima, Vlasima, uskocima ...), a u 18. stoljeću prigrlilo je i kajkavske Kranjce. Time je Lika postala jedna od jezično najbogatijih hrvatskih pokrajina.

Lički jezikoslovci i književnici na sceni se javljaju naizmjenice, nadovezujući se jedan na drugoga. Njihova književnost i javni rad isključivo je socijalno-nacionalnoga karaktera te se temelji na povratku tradicionalnim vrijednostima. Nije zato slučajno da su sva trojica spomenutih jezikoslovca svoje prve književne uratke objavili u Zadru, području *stare* Hrvatske, u gradu u kojem se baštini staro narodno govorno područje hrvatske Like. Riječ je o Lici koja je predstavljala početak hrvatskoga tiskarstva i koja je obilovala narodnim duhom. Upravo u svojim djelima i kroz svoja načela lički se jezikoslovci zauzimaju za takvu Liku, ali i snivaju o njoj. Zato su već kao suradnici u *Zori dalmatinskoj* pozvali cijeli hrvatski narod u borbu za ideje koje su se rodile u njihovu kraju i koje su potekle iz potreba njihova kraja. Osobito se ističu Ante Starčević i Fran Kurelac, prvi u politici, drugi u znanosti, koji su tražili afirmaciju u tradiciji i starini.

Hrvatski političari i jezikoslovci nisu htjeli vidjeti da političko djelovanje Ante Starčevića nije anakronizam nego otpor njegove Vojne krajine. Riječ je o reakciji na stranačku dominaciju. Iz njegova se jezika treba uočiti da je vođen instinktom te ga kroz prizmu instikta i mi možemo razumijeti. On je sam osjetio što donosi srednjoeuropska kultura. Sin Vojne krajine, zazvonio je za uzbunu zbog tlačenja naroda i ugnjetavanja njegove rodne Like. Poput Ante Starčevića i Kurelac je ustrajao na povratku tradiciji, i to svojim umjetno arhaičnim jezikom. Također je pokušao primijeniti svoj jezik na što veće područje. Kurelčeva bezgranična mržnja prema svima koji

²⁴ O fenomenu tromeđe ili trojstva u hrvatskoj kulturi vidi Katičić, Radoslav. 2010. Glavna obilježja hrvatske kulture. *Kroatologija*, 1: 1–10.

nisu htjeli pisati *rib* i *žen* u genitivu množine, nego su pisali *ribah*, *ženah* (zagrebačka filološka škola), pored stotina arhaizama – hranjena je iz izvora nepokolebljiva uvjerenja, poput one Starčevićeve te je puna lude smjelosti i vodi se za srcem, a ne umom. Kurelac je uklonio svaku nestalnost, mlitavost i bojažljivost. Težio je za jedinstvom, navjestivši rat svakomu tko se protivio hrvatstvu i slavenstvu (Georgijević 1938: 742).

Lički se jezikoslovci diče odlučnom borbom oplemenjenom energičnim zauzimanjem za hrvatski nacionalni identitet, i to ne samo kroz jezik nego i pripadnost hrvatskomu narodu i djelomice Katoličkoj crkvi. Ipak, intuicija je ta koja ih vodi i ne dopušta da sagledaju hrvatsku jezikoslovnu problematiku s više strana.

Šime Starčević svoja je stajališta oblikovao u mladosti u doba francuske vlasti te nije pratio nove progresivne ilirske ideje u području jezika i kulture (Vince 1973: 199). Da je uistinu u prvom planu bila Šimina konzervativnost, a ne njegova važna uloga u hrvatskom jezikoslovlju, jasno je iz pisma još jednoga ličkoga jezikoslovca – Frana Biničkoga, koje je napisano Branku Vodniku. Naime, on u pismu traži Vodnika da mu pošalje radove o Šimi Starčeviću, a sve da “bih mogao dati cjelovitu sliku toga zaslužnog Ilirijanca, kasnijega konzervativnog Austrianca ...” (NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Binički Fran, pismo Branku Vodniku R 6939 b).

Fran Kurelac, pak, nikada nije odustao od svojega arhaičnoga jezika u kojem nema posuđenica i genitivnoga dočetka -ah. Sva trojica nisu odobravalala, štoviše u nekim su segmentima čak i mrzila tu nesposobnu i lažnu kulturu koja je za sebe sve tražila, a ništa nije davala. Osobito nisu podnosili nositelje takve kulture te su na neki način zbog toga ostali bez sljedbenika. Razlog tomu je Starčevićeva anarhičnost, Šimina krajnja reakcionarnost i konzervativno odbijanje novoga, a Kurelcu je nedostajalo kvalitetnije obrazovanje. Iako su nudili briljantna jezična rješenja, manjkalo im je društvene pokretljivosti i prilagodljivosti.

Njihove ideje vodilje nisu bile nešto nametnuto ili nešto što je izišlo iz gradskoga života, nego je poteklo iz krvi, iz teškoga vojničkoga života i temeljnih prava naroda. Takva obilježja ličkoga jezičnoga identiteta mogu se pronaći i u djelima ličkih književnika realista Jure Turića, Bude Budi-savljevića i Josipa Draženovića, ali i kod drugih ličkih jezikoslovaca poput spomenutoga Frana Biničkoga²⁵.

²⁵ Fran Binički (Mušaluk, 1875 – Gospić, 1945) – u prvom broju *Ličkoga Hrvata*, već prepoznatljivom ličkom čvrstoćom, savjetuje svoje ljute protivnike koji čakavsko narječje smatraju jedinim hrvatskim jezikom te pišući “žele, da ih se smatra vrlo učenima prebiru već godinama: Hrvati su oteli drugima jezik. Kao da su Hrvati 1000 godina bili nijemi

Ako razmotrimo ta obilježja, vidjet ćemo zašto su lički jezikoslovci nedovoljno prisutni u hrvatskom jeziku i kulturi. U prvom se planu nalazi njihov gorštački mentalitet, a ne bogat hrvatski jezikoslovni izričaj.

Zaključak

Gledano iz širega konteksta, hrvatski nacionalni identitet razvio se u 19. stoljeću na području koje nije bilo koherentno, koje je bilo kulturno i jezično različito i politički rastrgano. U tom smislu hrvatska nacionalna integracija svojevrsno je kulturno čudo. Upravo se zato jezik smatra osnovnim pokazateljem identiteta jednoga naroda. Hrvatski standardni jezik nastao je na temeljima “pokrajinskih” književnosti, između ostaloga i ličke. Središnju su ulogu u ličkoj književnosti imali spomenuti jezikoslovci i književnici. Danas je svakako važno da se, zbog opće globalizacije u kojoj su Hrvatska i hrvatski jezik važan subjekt, počne vrednovati zajedničko nastojanje ličkih jezikoslovaca za stvaranje prepoznatljivoga hrvatskoga jezičnoga identiteta prema kojemu će se hrvatski jezik razlikovati od ostalih jezika. Time bi se njihovo jezikoslovno djelovanje uklopilo u suvremenu percepciju Like kao *državotvorne* pokrajine iz koje su tijekom povijesti dolazili važni poticaji i potpora stvaranju hrvatske nacionalne misli, jedinstva hrvatskoga naroda i države te već spomenute posebnosti hrvatskoga jezika kao sastavnice nacionalnoga identiteta.

Šime Starčević	Zadar	Hrvatska→Iirska pokrajina	lička ikavica
Fran Kurelac	Rijeka	Hrvatska→ slavenska zemlja	štokavica
Ante Starčević	Zagreb	Hrvatska→ neovisna prema povijesnom pravu	ekavica (po uzoru na kajkavski)

Tablica 1. Obilježja ličkih jezikoslovaca

sisavci”. “Štokavica nije hrvatski jezik, ijekavica nije hrvatski jezik, a vi Hrvati nemate svoga književnoga jezika. Eto vam Like i Krbave: onu mrvicu Kaluderovačkih lončara i Kosinjskih ćočkara – nek vam budu. U Lici su to jedini Hrvati.” U nastavku zaključuje: “No gospoda ne znadu još nešto: ako se prošeću po hrvatskim zemljama, čut će: ča, će, ca, kaj, što; čut će ckan’e, ikanje, jekanje. Uvjerit će se, da Hrvatska sadržava ostatke svih tzv. slavenskih jezika.” Više o Franu Biničkom vidi: Bičanić, Nikola. 1995. Hrvatski stražar s Nehaja (iz neobjavljene monografije o dr. Franu Biničkom). *Gospički spomen-zbornik* (ur. Ranko Šimić), Gospić, 287–341.

Izvori

Znanstvena knjižnica Zadar, tiskovine:

Glasnik dalmatinski, I/1849, br. 34–57.

Zora dalmatinska, I/1844, br. 32, II/1845, br. 45–47.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica, zbirka rukopisa i starih knjiga:

Ante Starčević – Selski prorok igrokaz 1852, R 5816

Fran Binički – pismo Branku Vodniku, R 6939b

Fran Kurelac – korespodencija 1858, R 6824a

Šime Starčević – pismo Ljudevitu Gaju 1834, R4702b.

Šime Starčević – Osobni dokumenti (1808–1847), R 5527.

Šime Starčević – Poslanica ličke pastirice Stane Gledovich ... 1846, R 3752

Tiskovine:

Lički Hrvat, I/1937, br. 1.

Narodne novine, XXVI/1860, br. 65.

Neven, I/1862, br. 9, 10, 21, 22, 25.

Narodne novine, XL/1874, br. 261.

Novi Pozor, III/1869, br. 393.

Danica ilirska, VII/1841, br. 11, 12, 13.

Literatura

Anić, Vladimir. 1968. Akcentološki članci Šime Starčevića. *Jezik* 15 (4): 114–121.

Bačić-Karković, Danijela, Ines Srdoč-Konestra. 1996. Fran Kurelac – srednjoeuropski intelektualac. U: *Riječki filološki dani 1: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa*. Marija Turk, ur. Rijeka: Pedagoški fakultet.

Bežen, Ante. 2002. Šime Starčević: pisac udžbenika hrvatskoga jezika. U: *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju: znanstveni zbornik*. Marko Samardžija, ur. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Bežen, Ante. 2009. Lički jezični identitet(i). U: *Identitet Like: korijeni i razvitak* – knjiga I. Željko Holjevac, ur. Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić.

Bežen, Ante, Ivica Mataija. 2009. *Ante Starčević: vodič kroz život, djelo i ostavštinu*. Gospić: Državni Arhiv u Gospiću.

Bićanić, Nikola. 1995. Hrvatski stražar s Nehaja (iz neobjavljene monografije o dr. Franu Biničkom). U: *Gospićki spomen-zbornik*. Ranko Šimić, ur. Gospić: Ogranak Matice hrvatske Gospić.

- Binički, Fran. 1900. *Ante Starčević*. Zagreb.
- Blažeković, Tatjana. 1996. Fran Kurelac kao pravi član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (1867–1874). U: *Riječki filološki dani 1: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa*. Marija Turk, ur. Rijeka: Pedagoški fakultet.
- Bratanić, Marija. 1996. Odgojne vrijednosti u djelu Ante Starčevića. *Forum: mjesecnik Razreda za književnost HAZU* 68 (5–6): 547–553.
- Brlobaš, Željka. 2005. Starčevićev gramatički opis glagolskoga vida. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31 (1): 19–39.
- Brešić, Vinko. 1997. Ante Starčević i ilirizam. U: *Ante Starčević i njegovo djelo – zbornik radova*. Dubravko Jelčić i Tomislav Sabljak, ur. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Breyer, Mirko. 1939. *Tragom života i rada Frana Kurelca, hrvatskog preporoditelja i književnika (1811–1874)*. Zagreb: Binoza.
- Budisavljević, Bude. 1904. *Recimo koju o Franu Kurelcu*. Zagreb: JAZU.
- Čubrilo, Milica. 1990. Pučka proza zaboravljena pisca. *Rival: časopis za književnost* 3 (3–4): 189–191.
- Derossi, Julije. 1995. Pop Šime Starčević i Zora dalmatinska. *Zadarska smotra* 3–4: 87–94.
- Derossi, Julije. 1997. Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević. *Senjski zbornik* 24: 141–150.
- Derossi, Zlata. 1996. Pjesme Ante Starčevića: 1823–1896. *Senjski zbornik* 23: 209–228.
- Diklić, Marjan. 1995. Mladi Ante Starčević i Zora dalmatinska. *Zadarska smotra* 3–4: 95–106.
- Drechsler, Branko. 1915. *Iz ostavštine Frana Kurelca*. Zagreb: Dionička tiskara.
- Georgijević, Svetozar. 1938. Lika u našoj književnosti i kulturi. *Glasnik jugoslavenskog profesorskog društva* 19: 740–746.
- Holjevac, Željko. 1999. Jezik i nacija u hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama: Starčevićeva polemika iz 1852. godine. *Migracijske teme: časopis za istraživanje migracija i narodnosti* 15 (3): 289–321.
- Hudeček, Lana. 2006. *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19 stoljeća*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Japunčić, Milan. 1911. Kurelac Fran. O stotoj godišnjici njegova rođenja. U: *Izveštaj kr. velike gimnazije u Gospiću za šk. god. 1910/11*. Zagreb.
- Jelčić, Dubravko (priredio). 1995. *Ante Starčević – književna djela*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kalanj, Rade. 2005. Liberalno i komunitarističko poimanje identiteta: prilog analizi identiteta hrvatskog društva. *Socijalna ekologija* 14 (1–2): 53–73.
- Kumičić, Eugen. 1996. Ante Starčević – njegova bolest i smrt. *Marulić: hrvatska književna revija* 29 (3): 430–435.

- Kurelac, Fran. 1862. *Fiuminensia ili koječega na Rēci*. Zagreb: Tiskara Antuna Jakića.
- Maštrović, Tihomil. 1995. Ante Starčević i krug oko “Zore dalmatinske”. U: *Ante Starčević i njegovo djelo – zbornik radova*. Dubravko Jelčić i Tomislav Sabljak, ur. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Matičević, Ivica. 1996. Literatura o Starčeviću. U: *Ante Starčević i njegovo djelo – zbornik radova*. Dubravko Jelčić i Tomislav Sabljak, ur. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Milanja, Cvjetko. 1995. Ante Starčević kao književni kritičar. U: *Ante Starčević i njegovo djelo – zbornik radova*. Dubravko Jelčić i Tomislav Sabljak, ur. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Milanja, Cvjetko. 1996. Književno djelo Ante Starčevića. *Republika* 52 (5–6): 5–24.
- Moguš, Milan. 1996a. Starčevićevi pogledi na hrvatski jezik. U: *Ante Starčević i njegovo djelo – zbornik radova*. Dubravko Jelčić i Tomislav Sabljak, ur. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Moguš, Milan. 1996b. Starčevićevi pogledi na hrvatski jezik. *Forum: mjesečnik Razreda za književnost HAZU* 35 (5–6): 510–520.
- Pavešković, Nedo. 2005. *Dr. Ante Starčević: čovjekoljubivi rodoljub međunarodnog usmjerenja*. Mostar: vlastita naklada.
- Pejnović, Dane. 2009. Geografske osnove identiteta Like. U: *Identitet Like: korijeni i razvitak – knjiga I*. Željko Holjevac, ur. Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić.
- Pejnović, Grgo. 1940. Šime Starčević u službi bogu i hrvatskom narodu. U: *Lički grudobran*. Zagreb: Društvo Ličana u Zagrebu.
- Petrinović, Ivo. 1999. Mladenačko razdoblje i političko sazrijevanje Ante Starčevića. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 37: 25–40.
- Podgorac, Vesna. 2006. Značaj Frana Kurelca kao profesora u Riječkoj gimnaziji za očuvanje hrvatskoga jezika. *Riječ: časopis za slavensku filologiju* 12 (1): 103–113.
- Pranjković, Ivo. 1993. *Adolfo Veber Tkalčević*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
- Pranjković, Ivo (prir.). 1999. *Jezikoslovne rasprave i članci / Fran Kurelac, Bogoslav Šulek, Vinko Pacel, Adolfo Veber Tkalčević*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pranjković, Ivo. 2003. Barbarizmi Frana Kurelca. U: *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*. Marko Samardžija, ur. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Samardžija, Marko. 2009. Šime Starčević kao suradnik u Zori dalmatinskoj. U: *Identitet Like: korijeni i razvitak*, knjiga I. Željko Holjevac, ur. Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić.
- Starčević, Šime. 2002. *Nova ricsoslovica iliricska: vojnicskoj mladosti krajicsnoj poklonjena / trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici* (pretisak). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- Starčević, Šime. 2009. *Ričoslovje* (I. knjižno izdanje). Zagreb: Pergamena.
- Stolac, Diana. 2003. Hrvatsko-francuska gramatika Šime Starčevića. U: *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*. Marko Samardžija, ur. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Stolac, Diana. 2006. *Riječki filološki portreti*. Rijeka: Biblioteka časopisa Fluminensia.
- Šegvić, Kerubin. 1911. *Dr. Ante Starčević: njegov život i njegova djela*. Zagreb
- Šicel, Miroslav. 1996a. Kurelčev doprinos hrvatskoj književnoj historiografiji. U: *Riječki filološki dani 1: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa*. Marija Turk, ur. Rijeka: Pedagoški fakultet.
- Šicel, Miroslav. 1996b. Starčević i Matica ilirska. U: *Ante Starčević i njegovo djelo – zbornik radova*. Dubravko Jelčić i Tomislav Sabljak, ur. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Tafra, Branka. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tafra, Branka. 2002a. Starčevićeva ričoslovica – 150 godina poslije. *Jezik 5*: 165–175.
- Tafra, Branka. 2002b. Jezikoslovac Šime Starčević. U: *Nova ricsoslovica iliricska* (pretisak). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Turk, Marija. 1989–1990. Književnojezični nazori u Kurelčevoj knjizi “Fluminensia”. *Fluminensia 1* (2) i 2 (1–2): 18–25.
- Vidaković, Josip. 1996. Fran Kurelac, političko-kulturni djelatnik 1848.–1854. U: *Riječki filološki dani 1: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa*. Marija Turk, ur. Rijeka: Pedagoški fakultet.
- Vince, Zlatko. 1968. Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca. *Rasprave Instituta za jezik JAZU 1*: 221–369.
- Vince, Zlatko. 1968. Filološke škole 19. stoljeća u razvoju hrvatskoga književnoga jezika. *Jezik 16* (2): 33–41, *Jezik 16* (3): 65–70.
- Vince, Zlatko. 1973. Zasluga Šime Starčevića za hrvatski književni jezik. *Filologija 7* (1): 157–201.
- Vince, Zlatko. 1993. Ante Kuzmanić (1807–1879). U: *Portreti hrvatskih jezikoslovaca*. Ratko Vince, ur. Zagreb: Hrvatski radio.
- Vince, Zlatko. 1998. *Ikavica u hrvatskoj jezičnoj povijesti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Zalokar, Jadran. 1995. Misao Frana Kurelca: filozofsko-pedagoški pogled. *Dometi: znanstveno-kulturna smotra Matice hrvatske, Ogranka u Rijeci 5* (1–6): 73–75.